

Ur *Frihetlig socialistisk tidskrift* nr 6 1974

André Gorz

Ekonomisk diktatur och kapitalackumulering

Enväldet i fabrikerna är lika gammalt som den industriella kapitalismen själv. Produktionstekniken och den arbetsordning denna frammanar har alltid haft ett tvåfaldigt ändamål: först att göra arbetet så produktivt som möjligt för kapitalisten, sen att i samma syfte tvinga arbetaren till högsta möjliga prestation genom sättet att anordna produktionsmedlen och genom de objektiva krav deras manövrering medför. Produktionsprocessen bör organiseras på sådant sätt att arbetaren uppfattar tvånget till maximal prestation som ett krav som utgår från maskinen själv och beror på till synes neutrala lagar som inte kan påverkas av den mänskliga viljan och den mänskliga protesten. Arbetaren måste utstå arbetet både mängden dagligt arbete och arbetets natur — som det enda möjliga sättet att tjäna en maskin som i sin tur måste framstå som den enda möjliga maskinen: som den enda möjliga lösningen på produktionens tekniska problem.

Ska man invända att varje maskin är en mänsklig uppfinning: en uppfinning av icke-arbetare som tjänar kapitalets intressen och som förutbestämmer arbetets beskaffenhet och mängd? Ska man tillägga att samma prestation som påtvingas arbetaren genom ett i tekniken inbakat tvång hade kunnat eller skulle kunna uppnås — och till och med överträffas — utan tvång, om arbetarna hade kunnat medverka i uppläggningsen och anordningen av produktionen, om de fått vara med om att bestämma målen och på vilket sätt dessa kan uppnås? Frågor av den typen börjar bli självklara i dag. Men de säger ingenting om det väsentliga, nämligen det faktum att frågorna överhuvudtaget aldrig skulle blivit formulerade på detta sätt, om det inte vore så att den kapitalistiska industrin själv stött på dem som gräns och hinder för sin utveckling och måst inse att den på grund av arbetarnas motstånd inte längre kan nå sina syften med sin normala metod, som är tvångsarbetet.

Roten till tvångsarbetet

Den djupaste orsaken till detta tvång är faktiskt inte att tvångsarbetet skulle vara så mycket effektivare än det arbete man åtar sig mer eller mindre frivilligt. Roten till tvångsarbetet och dess nödvändighet ur kapitalets synpunkt sett bör hellre sökas i den sociala uppdelningen av arbetet, det vill säga i det faktum att kapitalets mål är främmande för arbetarna och bör förbli främmande för dem: de måste förmås att arbeta av all sin kraft för ett mål — kapitalackumuleringen — som de inte har någon del i och inte bör ha någon del i. Att säga att de skulle arbeta bättre, effektivare och med större lust, om resultatet av deras produktion och

arbetsprocessens förlopp framstod som deras tillhörighet, det är helt enkelt detsamma som att säga att arbetsprocessens optimering är oförenlig med kapitalismen. Detta var redan de första fabrikerarna medvetna om.

Det är självklart, att om arbetarna hade ett ord med i laget beträffande arbetsprocessens mål och förlopp skulle kapitalackumuleringen upphöra att vara produktionens dominerande ändamål. Den skulle underordnas — eller vägas mot — andra mål, som exempelvis arbetets behaglighet och intresse, nyttan med det, produkternas bruksvärde, fritidens ökning etc. Med andra ord, kapitalackumuleringen kan endast maximeras om den åläggs arbetarna som ett utifrån kommande krav som alla andra krav måste vika för. Kapitalismen kan endast utvecklas och leva vidare, om kapitalets krav — som är att föröka sig — förkroppsligas som åtskilt krav i kapitalistens person och om denne i egenskap av kapitalets funktionär innehar en oinskränkt, enväldig makt på produktionsplatserna. Den tvångsmässiga arbetsordningen har till syfte att bekräfta denna makt. Den bär — liksom det förtryck som ligger i själva arkitekturen, fulheten, smutsigheten, bullret, röken, obekvämligheten i verkstäderna — vittne om kapitalets odelade herravälde.

Arbetarna skiljs från maskinerna

Den industriella kapitalismens uppkomsthistoria kan på produktionens plan läsas som historien om hur kapitalet upprättar sig som åtskild makt och arbetsköparen som ensam ägare av produktionsmedlen. Dessa kunde fungera som kapital, på kapitalets egna villkor, först sedan arbetarna berövats sina maskiner och skilts från dem, vilket faktiskt skedde långt innan maskinerna lagt hantverksteknologin bakom sig. De första fabrikerens vävmaskiner skilde sig inte på något sätt från de hantverksmässiga vävstolarna. Det var inte av tekniska skäl som de hade koncentrerats i de kapitalistiska fabrikererna utan för att fabrikerarna skulle kunna tillägna sig och kontrollera produktionen som helhet och arbetsstyrkan som helhet och sedan hålla arbetet igång på dessa maskiner med en hastighet och tidslängd som ingen fri vävare själv skulle ha ålagt sig.

Kontrollfunktionen blir särskild funktion

Den kapitalistiska teknologin och den kapitalistiska arbetsspecialiseringen har alltså inte kommit att utvecklas huvudsakligen därför att de är effektiva för produktionen utan därför att de fyller en funktion i samband med det alierade och påtvingade arbetet, alltså när arbetet är underordnat ett mål som är främmande för det. Den kapitalistiska tekniken syftade inte till att maximera alla arbetares produktion och produktivitet i största allmänhet, den var i stället avsedd att maximera produktiviteten för kapitalets räkning hos arbetare som inte hade något skäl att anstränga sig över hövan, eftersom målen för deras produktion var dem föreskrivna av en fientlig vilja. För att tvinga dem böja sig för denna vilja måste man beröva dem inte bara äganderätten till produktionsmedlen utan också i största möjliga mån kunskapen om hur de fungerar, förmågan att genom sitt yrkeskunnande själva ta ansvaret för maskinernas skötsel utan medverkan av en befälshövding bestående av ingenjörer, tekniker, underhållspersonal, preparatörer etc. folk som fabriken tekniskt sett gott kunde undvara, men som har en politisk funktion: att vidmakthålla arbetarnas beroende och underordnade ställning, hålla den skilda från produktionsmedlen och produktionsprocessen. Fabrikshierarkins funktion är om man tittar närmare på saken att beröva arbetarna all kontroll över hur, för vad och under vilka villkor maskinerna utnyttjas. Den gör kontrollfunktionen till en särskild funktion. Endast på detta sätt kan produktionsmedlen och produktionsprocessen upphöjas till en främmande, självständiggjord makt som kräver underkastelse av arbetarna.

Arbetarna diskvalificeras

Den kapitalistiska teknologins historia kan i sin helhet läsas som historien om hur de i produk-

tionen direkt sysselsatta diskvalificeras. Diskvalificeringsprocessen går dock inte i rak linje. Den tycks delvis kastas om i början av varje teknisk revolution. Men det dröjer inte länge förrän den allmänna tendensen åter får övertaget: de nya kunskaper som måste till för att klara den nya tekniken faller åter isär, de färdigheter som man från början krävt av de högst kvalificerade arbetarna i produktionen delas upp i olika specialiseringar som inte tillåter några självständiga insatser och den lilla kontrollmöjlighet — och alltså makt över produktionsprocessen — som de ursprungligen medförde överförs till icke-arbetare, som en särskild funktion.

Själva arbetet diskvalificeras

Sedan några år tillbaka finns det emellertid tecken på en omsvängning i diskvalificeringsprocessen. Vissa delar av arbetsköparklassen upptäcker att en arbetsordning som vilar på förtryck och tvång skapar motstånd, likgiltighet och diffus fientlighet hos arbetarna. Den berövar firman de tillgångar som arbetarnas ”kreativitet” (skaparförmåga) innebär. Slarv i arbetet, felaktigheter, sabotage, olycksfall blir allt vanligare, frånvarofrekvensen och omsättningen på personal blir oroande, rekryteringen försvåras. Efter att ha gjort allt för att förvägra arbetarna all möjlighet till egna insatser och till kontroll i arbetet upptäcker arbetsköparna (det är spillgodset från maskinen som lär dem det) vad arbetarna alltid vetat: om de slutar lägga ner intresse på arbetet, om de strikt håller sig till det föreskrivna, så blockeras fabriken. Produktiviteten sjunker.

... medan arbetarna kvalificeras socialt

Skulle det vara så att ”rationaliseringen” har drivits för långt? Eller är det kanske arbetarna som har ändrat sig så att förtrycket som de förr fann sig i nu blivit outhärdligt? Ja, det är båda sakerna på en gång. I den modernaste av General Motors fabriker, där ”spillet” fått sådana proportioner att hälften av installationerna står outnyttjade, överträffar intensiteten och enformigheten i arbetet allt vad som hittills påtvingats arbetare vid löpandet bandet. Ändå är detta förhållande ensamt inte en tillräcklig förklaring till det industriella systemets blockering. Den grundmotsägelse som kapitalet stöter på härrör från det faktum att diskvalificeringen av arbetet går parallellt både med arbetarnas ökade sociala kvalificering och med den sociala nedvärderingen av allt arbete såsom produktivkraft.

Här kommer skolan in i bilden

Arbetarnas ökade sociala kvalificering kommer inte som man brukar påstå av deras ökade vetande av nyttigt eller onyttigt slag: (skolkunskaper): i skolan lär de sig snarare mindre än förr i världen. Skolans mål har nämligen aldrig varit att ”bilda”: man ”bildar” inte folk genom skolundervisning. Man bildar dem genom att sätta dem i ”pedagogiska situationer” där de förmås att bilda sig själva med utgångspunkt från de praktisk-teoretiska krav som de upptäcker i sin verksamhet. Om man vill att folk ska bilda sig finns det mycket fruktbarare och effektivare metoder än att sätta dem i skola. Om man sätter dem i skola är det för att man under förevändning att bilda dem vill socialisera dem på ett särskilt sätt: lära dem vördnad för Andras Lärdom och för den monumentala lärdomskulturen till förfång för den levande, icke kodifierade kulturen, lära dem underdånighet, disciplin, respekt för hierarkin. Och det är just detta som inte längre går: skolundervisningens kris och fabriksenväldets kris är sammanflätade. Skolundervisningen blir omöjlig att ta emot därför att undanför lärdomskulturen och det kodifierade vetandet håller en ny kultur (eller underkultur), brokig men levande, på att utveckla sig mot samhället och mot skolsocialiseringen. Och ”arbetskulturen” blir omöjlig att ta emot därför att den för länge sedan förvandlats till sin motsats: till en ”avkulturisering” av arbetaren i syfte att anpassa honom till barbariet i fabriken, till uppsplittringen och klassindelningen av arbetet.

Går det att skilja nyttigt och onyttigt arbete?

Djupare sett, bakom denna skola är det Skolan som blir oacceptabel, därför att bakom detta arbete är det arbetet som hädanefter är diskvalificerat: även om det förblir nödvändigt för vidmakthållandet av det kapitalistiska systemet, har det mer och mer upphört att vara nödvändigt för att uppehålla livet, åtminstone vad beträffar invånarna i de imperialistiska metropolerna. Jag menar inte att det blivit överflödigt: arbetet förblir i sista hand källan till alla rikedomar. Efter den socialistiska revolutionen kommer vi att arbeta mer, inte mindre. Men i det tillmogen ålder komma kapitalistsamhället är det nödvändiga arbetet och det överflödiga arbetet så sammankopplade att de inte går att skilja från varandra, nyttigproduktionen är sammankopplad med slöseriproduktionen, skapande av rikedomar med förstörelse av rikedomar, bruksvärde och onyttighet, ja skadlighet kan inte skiljas åt. Umbärande och försakelse har upphört att vara (den uppskjutna) njutningens villkor och det är inte längre nödvändigt att spåka sin kropp i och utanför arbetet för att övervinna knappheten och behärska naturen. ”Förtrycket börjar förlora sin rationalitet”, har Herbert Marcuse sagt. Vi skulle kunna producera mindre och ändå leva bättre genom att arbeta, förbruka och leva på ett annat sätt. Allt arbete inom det kapitalistiska systemet har därigenom sjunkit i värde, förlorat sitt anseende och sin mening, på samma sätt som ett obehövt överskott som kastas in på en mättad marknad drar ner värdet på samtliga dessa varor till överskottets prisnivå. Allt påtvingat, alienerat och mödosamt arbete kommer närmast att uppfattas som ett slags meningslöst trakasseri, så snart kapitalackumuleringen, som ju var arbetstvångets motivering, endast kan fullföljas till priset av förstörelse, lyxkonsumtion och slöseri.

Arbetsköparnas försoningsförsök

Om man sätter in arbetsköparpsykologernas försök att försona arbetarna med arbetet genom att avskaffa enväldet i fabriker i detta sammanhang, framstår de snarare som ett nytt knep än som en lösning på de underliggande motsättningarna. Man tror sig kunna förklara motviljan och motståndet mot arbetet med specialiseringen och den halvt militära ordningen, som gör att det inte går att finna något intresse i de enformiga, ständigt upprepade arbetsmomenten. ”Lojhet, likgiltighet och oansvarighet”, skriver Frederick Herzberg, är naturliga attityder inför ett orimligt arbete.” Gör om och berika arbetsmomenten, tillägger han. Låt arbetaren själv bestämma sin arbetsrytm och (inom vissa gränser) sin arbetstid. Sluta upp att skilja honom från produktionsmedlen och hans produkt och anförtro honom i stället en vettig uppgift som innebär möjligheter till frivillig samverkan, initiativ och ansvar. Då kommer arbetet på nytt att få ”en mening” och ”ett intresse” för honom, hans prestation kommer att öka, proportionen av missar och spill kommer att minska, likaså frånvarofrekvensen och arbetskraftbortfallet.

Kan arbetarna försonas?

Är det sant? Nästan överallt där man experimenterat med breddning eller berikning av arbetsmomenten har förhoppningarna infriats. Bevisar detta att arbetarna kan återförsonas med arbetet? Att meningslösheten och utsugningen kan döljas fullständigt? Att det inte längre skulle vara nödvändigt för kapitalets makt att helt behärska arbetarna och hålla dem skilda från produktionsmedlen? Att fabriksenväldets avskaffande och den ”industriella demokratin” införande skulle bli möjlig i själva kapitalets intresse? Kort sagt, skulle tekniken att producera varor och tekniken att härska, som hittills varit sammankopplade, verkligen kunna skiljas åt och arbetarnas uppror mot tvångsarbetet kanaliseras in i reformer?

Frågorna är inte särskilt meningsfulla om man ställer dem på detta abstrakta sätt. För hittills har omständigheterna kring de lyckade experimenten med breddning och berikning av arbetsmomenten varit sådana att de inte kan få någon vidsträckt tillämpning. Vart och ett — det förekommer bara några tiotal i hela världen — har måst förberedas länge. Vart och ett har

krävt ett strängt urval av deltagarna, först på frivillighetens grund, sedan genom handplockning. Kort sagt, receptet har lyckats i den mån som det varit begränsat till arbetargrupper med en ”positiv hållning” till arbetet.

Styrkeförhållandena avgör

Det finns inget exempel på att en kampvillig, okuvad och politiserad arbetarklass har givit upp kampen tack vare de (för övrigt reella) förbättringar av arbetsförhållandena och arbetsklimatet som kan åstadkommas genom en omorganisering av det berörda slaget. Tvärtom — där arbetarkampen mot den kapitalistiska arbetsordningen — hos FIAT till exempel — lett till att arbetarna framställt egna krav och skapat självständiga organisationsformer (demokratiskt valda kommittéer för varje verkstad eller varje band, självbegränsning av hastigheterna osv) har arbetsköparen aldrig gjort några ”demokratiska” medgivanden, tvärtom har han gjort allt han kunnat för att bryta arbetarnas självorganisering och motstånd, för att förbjuda alla organ för direkt demokrati i fabriken (stormöten kommittéer, råd) och återgå till det fackliga systemet som ju bygger på indirekt representation.

Betydelsen av den nya, mindre despotiska arbetsordningen är alltså — det gäller alla reformer — beroende av de styrkeförhållanden som rått vid dess införande. Om den införs med kall beräkning, på arbetsköparens initiativ, för att förebygga eller ta luften ur ett diffust och splittrat arbetarmotstånd (hög frånvaro, maskning, bortfall av arbetskraft, spill) kan den bli lönsam för kapitalet och stärka greppet, åtminstone för en tid. Om däremot den nya arbetsordningen uppstår under kamp, genom arbetarnas organiserade aktioner då blir den bekämpad av arbetsköparen som en med arbetsköparmyndigheten oförenlig arbetarmakt: det är först sedan arbetarnas självtagna makt brutits och arbetsköparmyndigheten återställts som arbetsköparen kan ta i övervägande att bevilja de förändringar han motsatte sig så länge han själv inte hade initiativet. Tvetydligheten i ”demokratiseringen” av arbetsprocessen är alltså densamma som vid varje reform: den innebär att arbetarmotståndet fångas in och kanaliseras i reformistisk riktning, ifall demokratiseringen införs ovanifrån. Den öppnar en bräsch i kapitalets härskarsystem, om den tvingas fram underifrån under loppet av en kraftmätning — en kraftmätning som endast kan vinnas om den överskrider fabriken gränser.

Kampen måste fortsätta

Därför finns det ingen anledning att uttala sig för eller mot arbetsuppgifternas breddning som sådan. I den mån som den tar död på myten om en viss arbetsordnings objektiva tekniska nödvändighet, i den mån som den befriar arbetarna från småchefernas direkta förtryck, från förslöande enformighet och isolering, skänker den arbetarklassen ett utmärkt vapen: kapitalismens orimlighet kommer att framstå klarare och dess svårigheter öka. Men då krävs det att arbetarklassen lär sig bruka det vapnet genom att direkt förbinda kampen mot fabriksenväldet och de meningslösa arbetsuppgifterna med kampen mot alla former av makt och utsugning, med kampen mot den kapitalistiska produktionens ”rationalitet”.

Psyko-sociologernas förslag vilar på antagandet att ”ett väl utfört arbete” som kräver intelligens, ansvar och ”skaparförmåga” är meningsfullt i sig självt, oberoende av vad det till slut blir av det hela. Är det sant? Kan man finna det meningsfullt och intressant att montera ihop TV-apparater ifall programmen är idiotiska eller att fabricera kulbomber, engångstyger, bilar som snabbt blir urmodiga och utslitna och som innan dess kommer att sitta fast i bilköer? Vilken mening kan ett arbete ha vars yttersta syfte (kapitalackumuleringen) inte har någon? Att ifrågasätta den kapitalistiska arbetsordningen är att ifrågasätta systemet som helhet. Detta ifrågasättande måste göras på ett otvetydigt sätt av de berörda själva. I annat fall blir resultatet bara att arbetarmotståndet försvagas och kanaliseras in i tvetydiga reformer.

övers. Britta Gröndahl

Bruttonationalprodukten (BNP) är ett mått på näringslivets och den offentliga sektorns samlade produktion. Som produktion räknas inte bara varutillverkning utan även tjänsteproduktion såsom utbildning, service och miljövårdsinsatser. I BNP ingår däremot inte oavlönat arbete som t. ex. hemarbete och hobbyarbete. I BNP ingår inte heller effekterna av miljöförstöring och naturresursförbrukning. BNP är därför inget mått på välfärden i samhället. Det är däremot ett bra hjälpmedel för att bedöma den ekonomiska utvecklingen.

Ur "Vad betyder orden" utg. av SAF

Lästips – mer av André Gorz

[Arbetarrörelsen i överflödets samhälle](#) (1964)

[Den svåra socialismen](#) (1967)

[Ekologin och friheten](#) (1977)

Se även artikeln:

[André Gorz' icke-reformistiska reformer visar hur vi kan förändra världen idag](#) av Mark Engler och Paul Engler.